

Eerste vondst van de ogentroostdikpoot langs de IJssel

Dominic Dijkshoorn

Op zondag 5 september werd een drietal ogentroostdikpoten *Melitta tricincta* aangetroffen in de Vreugderijkerwaard nabij Zwolle. De Vreugderijkerwaard is een nieuwe vindplaats voor de soort, tegelijkertijd de eerste vindplaats langs de IJssel en meteen de meest noordelijke vindplaats zover bekend in Nederland.

Aanleiding:

In 2019 deed ik SNL-monitoring insecten in de Bommelerwaard en met name in de uiterwaarden langs de Waal. In het boek 'De Nederlandse Bijen' (Peeters et al. 2012) las ik over de ogentroostdikpoot "Waarschijnlijk komt de soort op geschikte plekken in het rivierengebied van Midden-Nederland meer voor" en daarom hield ik mijn ogen open. Tot mijn verbazing vond ik deze bijensoort ook daadwerkelijk. Vrijwel meteen vond ik de soort op rode ogentroost *Odontites vernus* (Fig. 1) in twee nieuwe kilometerhokken in de Breemwaard nabij Zuilichem. Dit maakte mij enthousiast en leidde tot de oproep in HymenoVaria (Dijkshoorn & Smit 2020): "Kijk uit naar de ogentroostdikpoot *Melitta tricincta*". Daarin sprak ik ook de verwachting uit deze bij langs de IJssel aan te treffen.

Figuur 1. Rode ogentroost *Odontites vernus*. Foto D. Dijkshoorn.

Er kwam helaas (voor mij) geen enkele reactie op deze oproep. Daardoor werd het toch een zelfstandig projectje. Mijn streven hierbij is om elk jaar minstens een nieuw kilometerhok voor de soort te vinden. Dat blijkt makkelijker dan gedacht. In 2020 vond ik de soort in Meers langs de Grensmaas (methode en

resultaat gepresenteerd op 28 september 2020 op hogeschool Zuyd). Ik trof de soort echter niet aan in de Duursche waarden nabij Wijhe (22 augustus 2020). Boswachter ecologie Hans van Heiningen van Staatsbosbeheer tipte mij over een 'forse groeiplaats' van rode ogentroost langs de Linge nabij Heukelum (3 februari 2020). In 2020 kwam het er niet van. Maar toen ik op 8 augustus 2021 een waarneming voorbij zag komen van Noortje Buddingh van een mannetje op rode ogentroost (waarneming.nl), ben ik op 15 augustus toch snel gaan kijken. Ik vond daar op het dijkje langs de Linge 4 mannetjes in drie nieuwe kilometerhokken. Deze zomer probeerde ik het ook nog eens langs de IJssel, nu nabij Zwolle, en deze keer met succes: één nieuw kilometerhok (zover ik dit alles na kan gaan via waarneming.nl, De Nederlandse Bijen en het meest recente verspreidingskaartje in de oproep uit nummer 20). In dit artikel zal ik mijn methode toelichten in de hoop dat toch meer mensen zullen uitkijken naar deze soort.

Verspreiding en status

In het voorstel voor de Rode Lijst bijen uit 2003 wordt de soort geclassificeerd als 'zeldzaam', met een negatieve trend van 44% (afname), met als voorstel om de soort als 'kwetsbaar' op te nemen op de Rode Lijst. Op dat moment waren er alleen recente waarnemingen uit Midden- en Zuid-Limburg en drie uit Zeeland (Peeters & Reemer 2003). In de Nederlandse Bijen (Peeters et al. 2012) staan recente waarnemingen uit Zeeland, Limburg het rivierengebied rond Nijmegen en Arnhem en opvallend genoeg een waarneming bij Nieuwegein. Hierbij wordt dus vermeld dat de soort waarschijnlijk meer voorkomt op geschikte plekken in het rivierengebied van Midden-Nederland. Een trend is (niet meer) beschikbaar. In het Basisrapport Rode Lijst Bijen uit 2018 (Reemer 2018) verdwijnt de soort van de rode lijst waardoor de status verandert van 'kwetsbaar' naar 'thans niet bedreigd'. Op Europees niveau is de soort geclassificeerd als 'gevoelig' (Reemer 2018).

Ecologie

De ogentroostdikpoot is strikt afhankelijk van rode ogentroost *Odontites vernus*. Vrouwjes verzamelen namelijk uitsluitend pollen op deze plant. Mannetjes patrouilleren rond de bloemen op zoek naar vrouwjes, en drinken af en toe nectar uit de bloemen (eigen waarneming). De soort vliegt in één generatie gelijk met de bloeitijd van rode ogentroost; namelijk van half juni tot half september met een piek in augustus. Rode ogentroost komt onder andere voor op plekken met natte en vaak kleiige graslanden. Dit maakt rivieruiterwaarden daardoor een geschikt leefgebied voor deze plant. Volgens Weeda et al. (1988) is de plant eenjarig en kiemt ze in het voorjaar. Ontkieming vindt plaats op plekken waar de grond in april (Weeda

et al. 1988) vochtig genoeg is. Op deze manier ontstaat er langs brede oevers een gordel van grasland met rode ogentroost parallel aan de waterlijn (eigen waarneming). De breedte en hoogte van deze gordel verschilt per jaar, waarschijnlijk afhankelijk van de hoeveelheid neerslag, en mogelijk ook de waterstand. Rode ogentroost is een halfparasiet die water en mineralen onttrekt aan met name grassen en klavers. Dit betekent dat, theoretisch gezien, de klaver-, ogentroost- en kattenstaartdikpoot door elkaar heen kunnen vliegen in uiterwaarden omdat de verschillende waardplanten hier door elkaar heen groeien. Het project Ruimte voor de Rivier heeft door het herinrichten van uiterwaarden, waaronder het graven van nevengeulen, veel nieuwe habitat gecreëerd voor de plant langs de IJssel, Waal en Maas (eigen waarneming).

Vermoedelijk is de bij in staat afgelegen plekken te koloniseren omdat de plant zich als pioniersoort gedraagt (eenjarig) van overstromingsvlakten in het rivierengebied. De plant kan daardoor van het ene op het andere jaar nauwelijks, of juist in grote getalen voorkomen.

Herkenning

De bij dankt zijn naam natuurlijk aan zijn waardplant en aan zijn verdikte voetleden. De soort is lastig in het veld te onderscheiden van zijn nauwe verwanten op basis van (veld)kenmerken. Vliegende dieren zijn in het veld niet te onderscheiden. Echter, alle dikpoten hebben strikt hun eigen waardplant(familie). De ogentroostdikpoot vliegt namelijk strikt op rode ogentroost, de kattenstaartdikpoot strikt op grote kattenstaart, de klaverdikpoot op witte klaver en luzerne, en de klokjesdikpoot op allerlei klokjes, waaronder ook tuinsoorten. De verschillende soorten zijn verder van elkaar te onderscheiden aan de hand van (detail)kenmerken als haarbandjes op het achterlijf, beharing op de achterdij, microsculptuur op het scutum en de kleur van de verdikte pootleedjes (bruin bij de genoemde soort). Mannetjes ogentroostdikpoot zijn in de hand te onderscheiden aan een wit haarbandje op de achterrand van het vijfde achterlijfssegment, lange beharing aan de onderzijde van de achterdij (even lang als op bovenkant) en bruin laatste tarslid van voor- en middenpoot. Vrouwjes zijn eveneens te onderscheiden aan het bruin gekleurde laatste tarslid van voor- en middenpoot en daarnaast ook de kleur van de beharing van de achterscheen: licht bruin van boven en licht van onderen. Aanvullend is er een (binoc)kenmerk: het scutum heeft achterop een ronde glimmende vlek waar de microsculptuur en puntering vrijwel ontbreekt (Falk 2017).

Methode

Via www.waarneming.nl werd voor het veldbezoek, met als doel de IJssel, eerst gekeken waar de afgelopen 20 jaar waarnemingen van rode ogentroost gedaan waren. De Vreugderijkerwaard nabij Zwolle viel op doordat er veel waarnemingen gedaan waren en omdat dit gebied makkelijk te bereiken is met een OV-fiets vanaf station Zwolle. De Vreugderijkerwaard is de eerste plek waar een nevengeul is gegraven, in het kader van het project Ruimte voor de Rivier, om Kampen en Zwolle tegen hoog water te beschermen (wikipedia). Dit stuk uiterwaard is daarmee natuurgebied geworden en in beheer van

Figuur 2. Man ogentroostbij *Melitta tricincta* in de Vreugderijkerwaard. Foto D. Dijkshoorn.

Natuurmonumenten. Er wordt extensief begraaasd door runderen en paarden.

Resultaten

Eenmaal aangekomen werd als eerste het deel bezocht waarvan het grootste aantal rode ogentroost planten gemeld waren. Ter plaatse viel op dat er een smalle strook vegetatie langs het fietspad geschikt was voor rode ogentroost (de eerdergenoemde gordel). Hier groeiden onder andere witte klaver en rode ogentroost in het gras op klei. De nog bloeiende planten werden goed in de gaten gehouden. Al snel kwam er een mannetje langs gevlogen. Mannetjes zitten nauwelijks stil tijdens hun patrouilles, en daarom is dit mannetje gevangen om te fotograferen (Fig. 2). Na wat geduld werden ook twee vrouwjes waargenomen, waarvan er een al pollen verzamelend gefotografeerd kon worden (Fig. 3).

Op de foto's is te zien dat het vrouwje pollen verzamelt op rode ogentroost. Dit bewijst dat de soort voorkomt in de Vreugderijkerwaard en zich hier voortplant. Dit is daarmee de eerst bekende vindplaats langs de IJssel, en de meest noordelijke tot nu toe. De dichtstbijzijnde recent bekende vindplaatsen zijn ruim 50 km zuidelijker; namelijk, Nieuwegein langs de Lek en Arnhem langs de Nederrijn. De voorheen meest noordelijke waarneming is gedaan uit Almelo en dateert uit 1942. Het is aannemelijk dat de soort op meer plaatsen langs de IJssel voorkomt, omdat veel

Figuur 3. Vrouw ogentroostbij *Melitta tricincta* in de Vreugderijkerwaard. Foto D. Dijkshoorn.

uiterwaarden lijken op de Vreugderijkerwaard (eigen waarneming).

Het habitat komt op vrijwel alle vindplaatsen sterk overeen: kleiig en vlak grasland met witte klaver en rode ogentroost in uiterwaarden, begraasd door runderen en paarden (n=3 van totaal 4). Opvallend is de combinatie van klei en begrazing. Klei laat slecht water door en tegelijkertijd wordt de bodem verdicht door de grote grazers. Hierdoor ontstaat vochtig grasland dat vermoedelijk met name in de winter en in het voorjaar nat is door regen, waardoor mogelijk de ideale kiemingsomstandigheden voor rode ogentroost ontstaan. Begrazing zorgt bovendien voor een structuurrijke en kruidenrijke vegetatie (Fig. 4).

Figuur 4. Kruidenrijke vegetatie, onder andere ogentroost met witte klaver. Foto D. Dijkshoorn.

Conclusies en vooruitblik

De soort komt inderdaad meer voor op geschikte plekken in het riviereengebied. Niet alleen in Midden-Nederland, maar ook langs de IJssel waar de meest noordelijke vindplaats van Nederland tot nu toe gevonden is in de Vreugderijkerwaard nabij Zwolle. Dit is ruim 50 km noordelijker dan de meest noordelijke recente vindplaats.

Tot nu toe lijkt de soort aanwezig op vrijwel elke bezochte locatie in uiterwaarden waar rode ogentroost in redelijke hoeveelheid aanwezig is. Het zoeken van de soort in geschikt habitat blijkt dus succesvol. De soort lijkt hiermee inderdaad meer voor te komen dan tot nu toe bekend. Sinds 2019 heb ik de soort in 7 nieuwe kilometerhokken aangetroffen. Het habitat komt op vrijwel alle plaatsen sterk overeen: kleiig grasland met klavers en rode ogentroost in uiterwaarden, begraasd door runderen en paarden. Waarschijnlijk zijn er op meer plaatsen langs de IJssel populaties van de soort aanwezig, gezien de hoeveelheid geschikte habitats gecreëerd door het project Ruimte voor de Rivier en omdat de soort vermoedelijk in staat is om afgelegen plekken te koloniseren.

Interessante vragen voor de toekomst

Naar aanleiding van mijn vondsten ben ik geïnteresseerd geraakt in de soort. Ik ben benieuwd naar antwoorden op de volgende vragen:

- Waar nestelt de soort (in de grond)? Is dat op dijken (niet overstromde delen), of op de overstromingsvlakten waar de waardplant groeit?
- Wat voor afstanden overbrugt de soort?
- Volgt ze de oevers?
- Wat is het minimum aantal aan rode ogentroost planten benodigd voor het voorkomen van de soort?
- Hoeveel bloemhoofdjes zijn benodigd voor de bevoorrading van één broedcel?

Literatuur

- Falk, S., 2017. Veldgids Bijen voor Nederland en Vlaanderen. - Kosmos Uitgevers, Utrecht/Antwerpen, 432 p.
- Dijkshoorn, D.D. & J. Smit, 2020. Kijk uit naar de ogentroostdikpoot *Melitta tricincta*. - HymenoVaria 20: 56.
- Peeters, T.M.J. & M. Reemer, 2003. Bedreigde en verdwenen bijen in Nederland (Apidae s.l.) Basisrapport met voorstel voor de Rode Lijst. - EIS Kenniscentrum Insecten, Leiden, 96 p.
- Peeters, T.M.J., H. Nieuwenhuijsen, J. Smit, F. van der Meer, I.P. Raemakers, W.R.B. Heitmans, M. Kwak, A.J. Loonstra, J. de Rond, M. Roos & M. Reemer 2012. De Nederlandse bijen (Hymenoptera: Apidae s.l.). - Natuur van Nederland 11: 544 p.
- Nieuwenhuijsen, H. & T.M.J. Peeters (red.), 2015. Nederlandse bijen op naam brengen. Deel 1. - Stichting Jeugdbondsuitgeverij, 's Graveland, 169 p.
- Reemer, M., 2018. Basisrapport voor de Rode Lijst Bijen. - EIS Kenniscentrum Insecten, 171 p.
- Weeda, E. J., R. Westra, Ch. Westra, T. Westra, 1988. Nederlandse Oecologische Flora. Wilde planten en hun relaties deel 3. - IVN, VARA & VEWIN, 302 p.
- Wikipedia – artikelen Ruimte voor de Rivier en Vreugderijkerwaard (geraadpleegd op 12-09-2021) www.natuurmonumenten.nl (geraadpleegd op 12-09-2021). www.waarneming.nl (laatst geraadpleegd op 29-09-2021).

Summary

The bee *Melitta tricincta* appears to occur in more places in the river area of the central Netherlands in recent years. This expectation was already explicitly mentioned in De Nederlandse Bijen (Peeters et al 2012). The 'Ruimte voor de Rivier' project probably plays a major role in this, because the project has resulted in an increase in suitable habitat; namely, floodplains with many blooming red bartsia *Odontites vernus*, the sole host plant of *Melitta tricincta*. With the experience of finding the species in new kilometer pens in the Central Netherlands and Limburg, two

attempts were made to find the species along the IJssel. This succeeded on 05 September 2021 in the Vreugderijkerwaard: 1 male and at least 2 females were found. This is the first known site of the species along the IJssel and the northernmost site in the Netherlands as far as known. Recent observations are at least 50 km south (Nieuwegein and Arnhem). It is plausible that the species occurs in more places along the IJssel River.
